

JÄLLE MIDAGI BALTIKUMI JA SAKSAMAA KULTUURISUHETEST

Baltisch-deutsche Kulturbeziehungen vom 16. bis 19. Jahrhundert. Medien – Institutionen – Akteure. 1. kd: Zwischen Reformation und Aufklärung (Akademiekonferenzen 28.) Koost Raivis Bičevskis, Jost Eickmeyer, Andris Levans, Anu Schaper, Björn Spiekermann, Inga Walter. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2017. 508 lk.

Käesoleva kogumiku „Baltikumi-Saksa kultuurisidemed 16. kuni 19. sajandini. Meedia – institutsioonid – tegelased” esimene köide „Reformatsioonist valgustuseni” koondab 2014. aastal Heidelbergi Teaduste Akadeemia korraldatud rahvusvahelisel konverentsil peetud ettekandeid. Juba kaanepilt, mis ei kujuta mitte Riia ega Tallinna, vaid hoopiski XVI sajandi Vilniust, näitab kogumiku koostajate soovi sooritada *mission impossible* ning integreerida protestantismi pööranud Eesti ja Läti alaga ka katoliku usule truuks jäänud Leedu. Kuigi ühendamisest pole seegi kord asja saanud, on kogumikku sattunud nii mõnigi huvitav Leedut puudutav artikkel. Alustamegi nendest.

Leedu integreerimist Baltikumi ajalukku rõhutab juba Klaus Garberi sissejuhatav artikkel „Tagasipöördumine Euroopasse” (lk 27–68), kus Garber vastandab põhjapoolse Baltikumi ranged luterlikud suundumused Leedus XVI sajandi teisel poolel valitsenud „polüfoonse” usukooslusega. Selles leidsid

varjupaiga katoliiklased, luterlased, kalvinistid, ortodoksid, unitaarid, anti-trinitaarid ja kes kõik veel. Garber jätab küll targu mainimata, et edukas vastureformatsioon tegi sellele usukooslusele juba XVII sajandi algul kiire lõpu.

Axel E. Walter käsitleb Preisimaa ja Leedu suurvärvürstiriigi kultuurikontakte XVII sajandil (lk 403–435), ilmestades neid kahe elulooga, mõlemad 1655. aastal venelaste poolt vallutatud Vilniusest pagenu ja Königsbergis sõjavarju leidnud mehest. Oma katoliiklust üldsegi mitte varjav jurist Simon Dilger integreerus küll ilmselgelt luterliku linna vaimuella, samal ajal ei lubatud teda katoliiklasena asuda ei linna ega Preisi hertsogi teenistusse. Seevastu teine pagenu, Vilniuse evangeelse koguduse pastor Jan Malina, teeb jõudsat karjääri, tõustes luteri kiriku kindralsuperintendentiks Leedus. Ega vastupidist poleks oodanudki.

Eglé Greveré artikli (lk 117–135) peategelaseks on Preisimaa pastor Johannes Bretke (1536–1602), kes lõpetas 1590. aastaks leedukeelse piiblitõlke. Paraku ei jõudnud käsikiri trükki. Teades piibli esmatõlgete olulisust rahvuslike kirjakeelte arenguloos, võinuks leedu keel kujuneda märksa „luterlikumaks”, sest kolme evangeeliumi (Matteuse, Markuse ja Johannese) tõlke alusena kasutas Bretke Martin Lutheri tekste. Živilė Nedzinskaitė vaatleb (lk 465–484) võrdlevalt kahe jesuiidist XVII sajandi epigrammisepa – poolaka Mat-

hias Casimirus Sarbieviuse (1595–1640) ja sakslase Jakob Bidermanni (1578–1639) – loomingut.

Kogumiku põhiosa jääb Eesti-, Liivi- ja Kuramaa ajaloo juurde. Kui vaadeldav aeg ja ruum on üsnagi kitsalt määratletud, siis artiklite temaatiline ulatus on äärmiselt mitmekesine ning seadnud kogumiku koostajad ilmsesse kimbatusse. Alajaotuste pealkirjad „Privaatne ja institutsionaalne” või „Õpetatus ja luule” pole just ülemäära informatiivsed, „Vaimulik ja ilmalik muusika” küll juba märksa rohkem, kuid sellegi alla mahutatud artikkel esimesest läti keelsest katoliku lauluraamatust sobinuks samahästi luule alajaotusesse, artikkel „Missale Rigense” käsikirjast, mille praegu leiame alajaotusest „Reformatsioon ja luterlik ortodoksia”, võiks vabalt ka muusika jaotise alla paigutada. Samal ajal on kogumikus neli artiklit, mis ühel või teisel kombel käsitlevad Riia usuvaenusi – vastuseisu, mis selles tarvuses Eesti ajaloos puudub – XVI sajandi teisel poolel ja XVII sajandi alguses. Just selle perioodi uurijana kujutaksingi ette lugejat, keda võiks erialaliselt huvitada rohkem kui üks selle kogumiku artiklitest.

Nii vaatleb Enija Rubina (lk 153–171) klassikaline allikakriitiline uurimus Gotthard Wieckeni XVII sajandi algusest pärit Riia linna ajalugu käsitlevat kroonikat, mis on olulisemaid allikaid Riia kalendrirahutuste (1584–1589) kohta. Andris Levans (lk 174–198) võtab vaatluse alla Poola ajal Riia bürgermeistri kohalt tõrjutud Franz Nyenstede (1540–1622) 1607. aasta paiku kirja pandud autobiograafilised ülestähendused, mis pakuvad vaadeldavale ajale subjektiivsemat ja intiimsemat pilku kui tema rohkem tuntud linnakroonika. Nyenstede väimees David Hilchen on omakorda üks peategelasi Jost Eickmayeri Riia humanistlikku ringi *Sodalitas litteraria Rigensis* käsitlevas, senise historiograafia suhtes vägagi kriitilises artiklis. Eickmayeri väitel on tegemist pelgalt kultuuriloos konstrueeritud

seltskonnaga. Eickmeyer kõrvutab Riia toomkooli taasavamisest 1594. aastal peetud kolme peokõnet, mille esitajateks olid Nikolaus Eccius, Johannes Rivius ja David Hilchen, ning tekste, mis olid pühendatud vaid aasta hiljem Poola suurkantsleri ja hetmani Jan Zamoyski järgi nime saanud Academia Samosciana asutamisele. Siit kujunev pilt toonastest usuvahekordadest on kõike muud kui mustvalge. Ugis Sildegis kirjutab latusas ülevaateartiklis (lk 137–150) luterliku fundamentalismi esindajast Hermann Samsonist (1579–1643), kelle võitlus jesuiitidega Riias ning kannatused Poola võimu all tasuti pärast Riia Rootsi võimu alla minekut superintendendi kohaga.

Sama ajajärguga haakub ka Mära Grudule artikkel (lk 375–401) 1621. aastal trükitud esimesest läti keelsest katoliku lauluraamatust. Selle koostaja, tõenäoliselt läti päritolu jesuiit Georg Elger (1585–1672) sündis Volmari (Valmiera) protestantlikus perekonnas, vahetas usku ning toimetas Vönnu (Cēsise) jesuiitide kolleegiumis, tõustes hiljem Dünaburgi (Daugavpils) kolleegiumi etteotsa. Võib tunduda üllatavana, et Elgeri lauluraamatusse on võetud mitmeid Martin Lutheri laulutekste, tõsi, kõiki neid mõnevõrra muutes ja mugandades. Kuigi Grudule ei taha vähimalgi määral alahinnata reformatsiooni tähtsust läti kirjakultuuri kujunemisel, peab ta vajalikuks väärtustada ka katoliku vaimumaaailma panust varasesse läti kirjasõnasse, millega tuleb vaid nõustuda. Kas või läti keelele nii iseloomulikud deminutiivid torkavad silma juba nimetatud lauluraamatus (lt *saulīte* 'päiksekene', *dēlīņš* 'pojake', *jumpraviņa* 'neitsikene', vt lk 393).

Nagu eespool öeldud, on teemavaldkondadest kogumikus enam esindatud muusika. Käsitledes siinse ala kokkupuutepunkte muu saksa kultuuriruumiga, tõstab Anu Schaper (lk 345–374) olulisena esile Danzigi, Königsbergi ja Riia omavahelisi sidemeid, mis lubavat sellest piirkonnast kõnelda kui Ham-

burgi–Lüübeki järel tähtsusest teisest keskusest Läänemere ruumis. Seevastu Tallinna ja sellega tihedalt seotud Narva välissidemed jäid selles valdkonnas Schaperi hinnangul tagasihoidlikumaks ning olid seotud eelkõige Lüübekiga. Artikli lisa pakub üksikasjalikke andmeid Saksamaalt pärit muusikutest, kes tegutsesid Riias, Tallinnas ja Narvas.

Guntars Prānis käsitleb gregooriuse koraale sisaldavat käsikirja „Missale Rigense” ja selle retseptiooni gregoriaani traditsiooni taustal (lk 97–115). Ieva Pauloviča vaatleb (lk 315–344) Liivimaa väikelinnade Võnnu, Volmari ja Lemsalu (Limbaži) kirikumuusikat XVII sajandi teisel poolel. Seni avaldamata allikatele tuginev uurimus on kindlasti oluline lisandus nimetatud linnade ajalookirjutusse. Nii saame teada, et 1684. aastal olevat mänginud organistidest isa ja poeg Volmari kirikus ilmalikku rondot, mis tekitanud kirikulistes küll rõõmsat elevust ja lusti, muusikutele aga toonud hiljem paksu pahandust (vt lk 340).

Kui Pauloviča järgi oli kantori amet tähtis ja positsioonikas, siis Aigi Heero uurimus (lk 199–215) seda kuidagi ei kinnita. Saksamaalt Kolmekümneaastase sõja eest Tallinnasse pagenud ja siin gümnaasiumi kantori ametit pidanud David Galluse (1603–1659) autobiograafilised märkmed, mida Heero kasutab, veenavad ka lugejat, et kantori ametis jõukaks ei saanud, vaid tuli alailma võidelda seisusekohase elujärje hoidmise eest. Aleksandra Dolgoplova artikkel (lk 271–291) Narva XVII sajandi pulmamuusikast on pealkirjas pakutavast märksa laiema haardega: sajandi keskpaiga Narva pulmareeglislike põhjal saame hea ülevaate pulmakombestikust, aga ka Narva saksa ja rootsi kogukondade erimeelsustest ja vastuoludest. Sama teemaga haakub Anna-Juliane Peetz-Ullmanni XVII sajandi Riia harrastusmuusikast kõnelev artikkel (lk 293–313), mis peaasjalikult käsitlebki pulmades ja matustel mängitut. Artikli juurde on lisatud nii

noodid kui ka neid sellal saatnud tekstid stiilis „Ihre Freude währe lang! / Lange Liebe geh im Schwang!” (lk 307).

Kuigi valdav osa kogumiku peategelastest on saksa päritolu, leiame artiklitest üht-teist ka lätlaste ja eestlaste kohta. XVI sajandi evangeelsete kirikukorraldustega hästi kursis olev Sabine Arend kirjutab 1570. aastal välja antud Kuramaa kirikukorraldusest. Mõistagi tingivad Kuramaa eripära evangeeliumi õpetuses tuimad lätlased, kes „metsades ja padrikutes tegelevad küll ebausust, küll muu paganliku ja nõiavärgiga” (lk 81). Lätlaste tõttu ei saanud kirikukorralduse koostajad mõnd teist luterlikku kirikuseadust täht-tähelt üle võtta, vaid pidid neid kohalike oludega kohandama. Pealkirja all „Võõras pilk” analüüsib Maris Saagpakk (lk 215–235) eestlaste kujutamist XVII sajandi teise veerandi saksa autorite tekstides. Vaatluse all on Urvaste pastori Johann Gutsblaffi (srn 1657) hästi tuntud kirjutis eestlaste ebausukommetest (1644) ning Mecklenburgist pärit Eestimaa vaimuliku Reiner Brockmanni (1609–1647) visitatsiooni-protokollid aastatest 1639–1646. Nagu Saagpakk sakslaste muljed kokku võtab, oli eesti talupoeg kristliku kasvatusobjektina küll „ohtlik, aga siiski taltsutatav, primitiivne, kuid õpetusele aldis” (lk 235). Huvipakkuvad on ka tähelepanekud sakslaste eesti keele oskuse, aga ka eestlaste saksa keele tundmise kohta.

Reiner Brockmann on ka Martin Klökeri eestikeelse luule sünnilugu käsitleva artikli peategelane (lk 437–464). Just Brockmanni ajal, väidab Klöker, võime kõnelda eesti keele jõudsast kujunemisest kirikukeeleks, mida luulekeeles rõhutab ka Brockmann. Kas ei kõla uhkelt: „Esthnisch man in Kirchen höret / da GOtt selber Esthnisch lehret” (lk 452).

Koostajate kiituseks tuleb öelda, et kuigi artiklid on temaatiliselt vägagi spetsiifilised, sisaldavad pea kõik kaastööd korralikku ülevaadet ajaloolisest taustast, mis võimaldab Baltikumi mõnikord Balkaniga segi ajaval rahvus-

vahelisel lugejal suuremate raskusteta toimuvat jälgida.

Kogumiku lõpetab 2014. aasta Heidelbergi konverentsi käigus aset leidnud poodiumdiskussiooni ülevaade „Baltikumi teadusmaastik. Poliitilised, institutsionaalsed ja metoodilised perspektiivid” (lk 485–499). Selle võib kokku võtta sõnadega „raha ei ole ega tulegi”,

mistõttu jäävad ka arutletavad metoodilised perspektiivid mõnevõrra häguseks.

Raamatule on lubatud järke, mis pühendub juba valgustuse ja rahvusliku ärkamise vahelisele ajajärgule.

MATI LAUR